

KAZAK TÜRKÇESİNDE YAYINLAR*

Ebrar KERİMULLİN

Kazan'da Tatar Türkçesinde kitap yayımlamaya başlanmasıyla, Tatar yayıncıları diğer doğu dillerinde de kitap yayımlama işine giriştiler. Başlangıç dönemlerinde sadece Arapça ve Farsça kitaplar basılmışsa da, daha sonra Türk boylarının dillerinde de (Azerbaycan, Özbek, Türkmen, Kumuk, Kırgız ve diğer Türk boylarının lehçelerinde) yayın yapılmaya başlanmıştır. Devrime kadar olan dönemde, Tatar yayıncıları tarafından çıkarılan yayımlar arasında diğer dillerdeki yayımlarla karşılaştırıldığında Kazak Türkçesi'nde kitap yayımlama işinin çabuk geliştiği görülmektedir. Şu da önemlidir ki Kazak Türkçesi'nde ilk kitabın yayımlanmasından devrime kadar geçen süre içerisindeki Kazak Türkçesindeki kitapların gelişim süreci, doğrudan doğruya Tatar yayın tarihiyle ilgilidir. Kardeş Tatar ve Kazak halklarının dostluğunun, kendi aralarındaki yardımlaşmanın delili olan bu görüntü üzerinde ayrıca durmadan geçmek mümkün değildir.

Kazak Türkçesinde ilk kitabın ne zaman basıldığı ve devrime kadar Kazak Türkçesinde kitap yayımlama işinin aldığı yol henüz araştırılmamıştır. H. Bekhoj'in "Kazak Yayınsuzinin Damuv Joldarı" (Alma Ata, 1964) adlı çalışmasında devrime kadar Kazak Türkçesinde kitap yayımlamasının ortaya çıkışı ele alınıyor; fakat temelde Kazak Türklerinin süreli yayımları ele alınmaktadır. 1971 yılında çıkan "Kazak Kitapları Tarihinnan" (Alma Ata) adlı eserde E. Jirenşin Kazak Türkçesinde ilk kitapların ne zaman yayımlandığını ve devrime kadar Kazak Türkçesindeki kitapların geçtiği aşamaların büyük bölümünü ortaya koyamamaktadır. Hangi bilim dalına göre hangi kitapların basıldığını göstermiyor. Bunun yanında bu eserde birçok hatayla da karşılaşılıyor. İşte bunlardan yola çıkarak Kazak Türkçesinde kitap basım tarihinde Tatar matbuatının oynadığı temel rolü hatırlayarak, bunun tarihini kısaca ele almayı borç olarak bildik.

Kazak Türkçesinde kitap yayını Kazan'da ortaya çıkıyor. Bu işin başlaması doğrudan doğruya Tatar matbuatçılık tarihiyle alakalıdır. 19. yüzyılın sonları, 20. yüzyılın başlarında Kazak Türkçesinde kitap yayımlanan coğrafya epeyce genişliyor. Orenburg, Ufa, Astrahan ve başka şehirlerde Tatar basımevleri açılıyor, onlarda da Kazak kitapları yayımlanmaya başlıyor. İlk Rus devrimine kadar Kazak Türkçesinde kitap yayımlama işi ile sadece Tatar nâşirleri ilgilenmiş olsalar da bu dönemden itibaren Kazak Türklerinin kendi temsilcileri de basım işine başlamışlardır.

Bizim önümüzde Kazak Türkçesindeki ilk kitabın ne zaman basıldığı meselesi duruyor. Arşivlerdeki uzun çalışmalar sonucunda bu tarihî olayı belirleme imkânına ulaşıldı. Kazak Türkçesinde ilk kitabın 1831 yılında basıldığı ortaya çıktı. O, "İg'lanname. Kırgız Halkına" ismiyle Kazan Üniversitesi yayınevinde yayımlanmıştır. Veba hastalığından korunma ile ilgili önerileri içeren, Rusça'dan Kazak Türkçesine tercüme edilmiş bir eserdir. (Devrime kadar Kazak Türklerinin Kırgızlar olarak adlandırılmaları oldukça yaygındır.) Kazakistan bozkırlarında veba salgını yayılınca, Orenburg genel valisi Suhtelin siparişi üzerine, 300 tirajla çıkan bu kitabın dizgisini Tatar kitap ustası Gali Rehmetullin yapmıştır. Kitap, üniversite Yayınevinde Tatar ustaların çalışmalarıyla yayımlanmıştır. Onun bir tanesi günümüze kadar Tataristan Devlet Arşivinde korunmuştur. (Bölüm: 92, No:3530). Kazak Türkçesindeki ilk yayın olan bu eserin bulunması, Kazak Türklerinin kültür tarihinde yeni bir açılım kabul edilmiştir. (Juldız, 1971, No: 8, ss:146-149)

19. yüzyılın otuzlu yılları başında Orenburg'ta Arap harfleri ile kitap bastırma işini başlatmak için beklentiler oluşmuş; ancak Kazak Türkçesinde kitap yayımlama işi gelişmemiştir. Biz, burada 1832 yılında basılan sadece bir kitapla karşılaşmaktayız. Bölge için gerekli şeyleri Orenburg valisi, Kazan Yayınevinde bastırmaktan vazgeçmemiştir.

* Ebrar Kerimullin'in makalesi "Kazak Tilinde Yayınlar", *Kitap Dünyasına Seyahat*, Kazan 1979, ss.102-129'da Tatar Türkçesinde yayımlanmıştır.

Ellili yıllarda ve altmışlı yılların başında, Kazak Türkçesi ile Arap harfleri kullanılarak birkaç kitap yayımlanmıştır. Kazan’da basılan bu kitaplar Rus-Kazak “Tuzemniye” (Yerli halk) okulları için çıkarılmıştır. Bu kitapların yazarı Orenburg sınır komisyonunda tercüman olarak çalışan N. İ. İlminskiy’dir. Bunlar hazine hesabından bastırılmaktadır. İlminskiy, Kazak Türklerinin kahramanlık “Er Targın” adlı kahramanlık destanını bastırması ve bu eser 1871, 1876, 1879, 1883 yıllarında tekrar yayımlanmıştır. İlminskiy öldükten sonra, bu eseri Kazak Türkçesinde Şemsettin Hüseyinov ve onun vârisleri dört defa daha (1895, 1898, 1909, 1913) yayımlanmıştır. 1960’tan itibaren Müslüman halkların dillerinde Arap harfleri ile kitap yayımlanmasına karşı çıkan N. İ. İlminskiy bu eseri Arap harfleri ile yayımlattığını belirtmek gerekir. Bunun sebebi nedir acaba? Sebebi şudur: Bu eserin yayımlanmasından o, büyük bir gelir elde etmektedir. İslamî kitaplara karşı mücadele ettiği yıllarda da Arap harfleriyle kitap yayımlama işiyle meşgul olmuştur. Şu da doğrudur ki o kitaplarda kendi ismini zikrediyor, rahat oluyor; ancak kitabın satış parasını cebine koymaktan da çekinmiyor. Demek ki gelirin olduğu yerde misyonerlik vazifesini unutmayı da faydalı görüyor. Doğrudan doğruya Tatar nâşirlerinin siparişi ile Kazak Türkçesinde basılan ilk kitap “Kıssa-i Temirdar” adlı eserdir. Bu kitabı, 1866 yılında Tatar nâşiri Şemsetdin Hüseyinov yayımlatır ve bu eser devrime kadar toplam altı defa yayımlanmıştır. (1866, 1882, 1895, 1896, 1906, 1913).

Tatar nâşirleri, 19. yüzyılın yetmişli yıllarından başlayarak her yıl Kazak Türkçesinde birkaç kitap yayımlamışlardır. 1878 yılında Kazak Türkçesinde dört kitap yayımlanmıştır. 1878’de çıkan Kazak Türklerinin destanı “Kıssai Kozi-Körpeş” devrime kadar Tatar nâşirleri tarafından altı defa daha; “Kıssai Tahir”, Kazak Türkçesinde beş defa; “Kıssa-i Zarkum” on iki defa; “Kıssa-i Seyyidbattal” beş defa yayımlanmıştır. Bizim topladığımız malzemeye göre devrime kadar Kazak Türkçesi kitap yayımlanmasının gelişimi Tablo 1’de gösterilmiştir. Tamamı 509 kitaptır. Bunlardan 468’inin toplam tirajı 2.201.105 tanedir. Kazak Türkçesinde çıkan 509 yayınının 13’ü Kazan ve Rus nâşirleri hesabına yayımlanmıştır. Geri kalan yayınlar, Tatar Türklerinin nâşirleri hesabına ve bir bölümü Kazak Türklerinin kendi nâşirleri hesabına çıkarılmıştır. Kazak Türklerinin nâşirleri hesabına Tatar yayınevlerinde çıkan Kazak Türkçesindeki kitapların sayısı yüze yakındır.

Tablo 1

Yıllar	Baskı Sayıları (Tiraj Sayısı Bulunanlar)	Tirajı bulunanların toplam tirajı	Yıllar	Baskı sayıları (Tiraj sayısı bulunanlar)	Tirajı bulunanların toplam tirajı
1	2	3	4	5	6
1831	1 (1)	300	1894	7 (6)	14200
1832	1	-	1895	3 (3)	13200
1854	1	-	1896	9 (8)	49600
1859	1	-	1897	8 (8)	38800
1861	2	-	1898	9 (9)	65500
1862	1	-	1899	9 (4)	14600
1866	1	-	1900	5 (2)	13600
1869	1	-	1901	14 (14)	71600
1871	1 (1)	1200	1902	11 (11)	64700
1874	1 (1)	1200	1903	10 (10)	71000
1876	2 (2)	7200	1904	6 (5)	36300
1878	4 (4)	9200	1905	6 (5)	43500
1879	6 (6)	29000	1906	9 (9)	31600
1880	3 (1)	5100	1907	20 (18)	116900
1881	1 (2)	9 (0)	1908	44 (42)	213425
1882	9 (9)	45100	1909	24 (24)	98500
1884	2 (2)	9800	1910	29 (29)	140600
1886	2 (1)	1500	1911	47 (47)	242200
1888	7 (5)	12000	1912	47 (47)	193000
1889	2 (1)	1500	1913	43 (43)	191000
1890	8 (3)	12000	1914	46 (45)	195580
1891	3 (2)	4800	1915	21 (19)	66700
1892	2 (1)	2400	1916	15 (15)	54400
1893	2 (1)	1200	1917	2 (2)	8000

Ekim devrimine kadar Kazak Türkçesinde basılan kitapların tamamı 509 adettir demek zor. Birinci Rus devrimi döneminde (1905-1907) sansürsüz kitap yayımlanmasının gidişatını ve aynı durumlarla 1915-1917 yıllarında da rastlanılacağını hesap edersek, bu dönemde Kazak Türkçesinde çıkan kitapların sayısının daha çok olması da mümkündür. Biz, bunun üstüne Hristiyan misyonerlerin çıkardığı kitapları da ekledik. O yayınlar üzerinde ileride duracağız. Bunlara ek olarak şunu da söylemek gerekir: Devrime kadar çıkan Tatar yayınlarının dilini açıklamada birçok zorlukla karşılaşılıyor. Türk dillerini çok iyi bilen Kazan Üniversitesi profesörü N. F. Katanov kendi bibliyografyalarında aynı yayını bir yerde Tatar Türkçesinde, bir yerde Kazak Türkçesinde; bazılarını Tatar-Kazak Türkçesinde basılan kitaplar şeklinde belirtmiştir. Bir de şunu hatırlatmak gerek ki, “Kıssai Alpamış”, “Kıssai Tahir”, “Kıssai Nevruz”, “Kıssai Kozi-Körpeş” gibi folklor eserleri birçok Türk boyu tarafından bilinmektedir. Onların farklı varyantları yayımlanmıştır. İşte bu sebeplerle şu veya bu kitabın hangi şivede basıldıkları konusunu açıklamada zorluklar doğmuştur. Biz de bu meseleyi tam olarak açıklığa kavuşturamadık. 1910-1915 yılları arasında Matbuat Merkez İdaresi'nin çıkardığı istatistiklerde yer alan doğu dillerinde çıkan yayınları, dillere göre yapılan tasnif ile karşılaştırdığımızda, bizim gruplandırılmamızla resmî istatistik arasında büyük fark yoktur, denilebilir.

Tablo 2

Yıllar	Matbuat İşleri Merkez İdaresi Bilgilerine Göre		Bizim Hesaplamalarımıza Göre	
	Baskı Sayısı	Toplam tiraj	Baskı Sayısı	Toplam tiraj
1910	28	135600	29	140600
1911	38	169800	47	242200
1912	36	85320	47	193000
1913	37	156300	43	191000
1914	48	212300	46	195580
1915	25	80900	21 (19)	66700

Kazak Türkçesindeki kitaplar nerede, hangi basımevlerinde yayımlandı acaba? Bu soruya cevap vermek için bu kitapların hepsinin yayın yerlerini belirlemeye mecbur olduk. Bu durum, bu kitapların yayın tarihini belirlemek için de gereklidir. Yoksa, birçok çalışmada Kazak Türkçesinde kitap yayımlama işinin tarihi hakkında ve kitapların nerede yayımlandıkları hakkında epeyce yanlış fikirlerle karşılaşılıyor. 107. sayfadaki tabloda¹ bu sorulara açıkça cevap veriliyor.

Tabloda da görüldüğü gibi Kazak Türkçesinde kitap yayımı Kazan'da başlamakta ve Kazan, devrime kadar bu işin merkezi olmaktadır. Tatar nâşirlerinin siparişi ile kitaplar, 19. Yüzyılın son çeyreğine kadar Üniversite Yayınevinde yayımlanıyor. 1870'li yıllardan başlayarak Kazan'da açılan özel Dombrovski, Çirkova, Veceslav yayınevlerinde de yayımlanırlar. 1899 yılında Kazan'da, Boraderan Kerimovlar yayınevinin açılmasıyla, 1905 yılındaki devrim sonucunda da Tatar yayınevlerinin ortaya çıkması, Kazak Türkçesinde kitap yayımını büyük oranda Tatar basımevlerine yönelmiştir, denilebilir. Böylelikle kitap yayımlamanın masrafı azalmış, bu da kitap yayımlama işinde farklı kişilerin aktif bir şekilde katılmasına yol açmıştır. Artık Kazak bozkırlarına yakın olan Ufa, Orenburg, Astrahan gibi şehirlerde Tatar basımevlerinin açılması, Kazak Türklerinin kendilerinin de matbuat işine girmelerinde etkili olmuştur.

1900 yılında kitap yayımlama işine başlayan Boraberdan Kerimovlar Yayınevi on beş yıl içinde Kazak Türkçesinde 117 kitap bastırıyor. Üniversite yayınevinde ise 176 kitap çıkmıştır. Tamamı ele alındığında Kerimovlar Yayınevinde Kazak Türkçesinde 800 bine yakın kitap yayımlanmıştır. Başka bir açıdan söylemek gerekirse, devrime kadar Kazak Türkçesinde çıkan her üç kitabın birisi burada çıkmıştır.

¹ (Aktaranın Notu) Bu tablo bizim aktarmamızda 3, 4, 5 ve 6. numaralı tablolarda kitapların basım yeri, yılı, tirajı ve baskı sayısı gösterilmiştir.

Tablo 3. Kazan:

Şehirler, Onların Basımevleri	Yayınlara Sayısı (Birçok Yayınlara Tiraşı Açıklanmamıştır)	Genel Tiraşı	Basımevlerinde Kazak Türkçesi İlk Kitap Ne zaman Çıkış
1-Üniversite Yayınevi	176 (19)	715920	1831
2-Boraderan Kerimovlar Bas.	117	789460	1902
3-Dombrovskiy Yayınevi	75	300000	1909
4-Çirkova Yayınevi	17 (3)	78200	1888
5-Ömed Yayınevi	13	38000	1911
6-Veçeslav Yayınevi	10 (2)	40700	1882
7-Boraderan Şerefler Yayınevi	9	26800	1907
8-Ürnek Yayınevi	4	1000	1909
9-Kokovina Yayınevi	4 (1)	14700	1879
10-Megarif Yayınevi	3 (1)	16000	1914
11-Yermalayeva Yayınevi	2	6000	1907
12-Yeremeyev ve Şaşabrin Bas.	2	8000	1911
13-Millet Yayınevi	1	300	1913
14-Haritonov Yayınevi	1	2400	1908
Kazan'da	434 (26)	2.037.480	

Tablo 4. Orenburg:

1-Guberna Harbi Yayınevi	1 (1)	-	1832
2-Kerimov, Hesenov ve Şirkese Yayınevi	18 (2)	44500	1908
3-Din ve Megiyşet Yayınevi	1	23800	1909
4-Vakit Yayınevi	6 (2)	10000	1911
5-G.G. Hesenov Yayınevi	5	15000	1914
6-Bresli Yayınevi	2 (1)	1500	1905
Orenburg'ta	42 (6)	94.800	

Tablo 5. Ufa:

1-Kerimov, Hesenov ve Şirkese Yayınevi	5	13000	1910
2-Şerik Yayınevi	12 (1)	26000	1911
3-Tormış Yayınevi	1	3000	1915
Ufa'da	18 (1)	42.000	

Tablo 6:

Petersburg Boraganskiy Yayınevi	1	3000	1909
Semipalatinski'de "Yerdem" Yayınevi	8	11800	1912
Astrahan'da "G. Gomerov ve Şirkese" Yayınevi	4	9025	1908
Troitski'de "Energiya" Yayınevi	1	1000	1915
Uralski'de "Kazakistan" Yayınevi	1	2000	1912
Tamamı	509 (33)	2,201,105	

Kazak Türkçesi kitap yayımlama işine ilk olarak başlayan kişi daha önce de ismi zikredilen Tüben Kursa Köyünden Şemsetdin Höseyinov'dur. O öldükten sonra vârisleri onun işini devam ettirmişlerdir. Kazan'da Kazak Türkçesinde basılan kitapların % 70-80'i onun vârisleri tarafından çıkarılmıştır. Kazak Türkçesinde kitap yayımlama işinde Boraderan Kerimovlar aktif bir şekilde katılmışlardır. Onlar bu işe, yayınevi açmadan önce başlamışlar, kendi adlarına yayınevi açınca yayınevlerinde Kazak Türkçesinde kitap yayımlama işini daha da geliştirmişlerdir. Onlar tarafından yayımlanan Kazak Türkçesindeki kitapların sayısı doksanı geçmiştir. Kazan'da Kazak Türkçesinde kitap yayımlama işleri ile F. Amaşev, F. Kateyev, İsmegiyl Şemsetdinov, Ş. Haki, Süleymanov Kardeşler;

Tatar Türklerinin yazarı Fatih Halidi vb. nâşirler, aynı şekilde “Megarîf”, “Sabah”, “Ömid”, “Nasıyriya”; Troitski’de “Eş”; Semipalatinski’de “Yerdem” yayınevleri de ilgilenmiştir.

20. yüzyılın başlarında kitap yayın işine Kazak Türklerinin kendi temsilcileri de katılmaya başlamıştır. Ufa, Kazan, Orenburg medreselerinde okuyan Kazak Türklerinin gençleri, Kazak Türklerinin farklı yazarları, eğitimcileri; Şiriyazdan Şelenov, Heyirbay Muratov, Janıbekov, Suzembekov, Tuvamırza Kozubayev gibi isimler ve hatta bayanlar Kazak Türkçesinde kitap yayımlama işine katılır. Onların bazıları: Saniya Kasım İrtısbayeva, Medine Osman kızı Abdulgazzizova.

Devrime kadar çıkan Kazak Türkçesindeki kitapların muhtevası acaba nedir?_Onların muhtevası hakkında bilgi sahibi olmak, bu yayınların Kazak Türklerinin hayatında, eğitiminde, edebiyatında tuttuğu yeri belirlemek için de önemlidir. Bunun için Kazak Türkçesindeki yayınların içeriğini, temasını açıklama konusunda ayrıntılı olarak durmayı gerekli gördük.

Kazak Türkçesinde çıkan yayınların asıl bölümünü halk edebiyatı eserleri ile klasik edebiyat örnekleri oluşturmaktadır. En çok basılan eserlerin çeşitli kıssalar olduğu görülmektedir. Bunlar arasında “Kıssa-i Kız Jibek” 13 defa yayımlanmıştır (1894)² (Onların toplam tirajı 100 binden fazladır.), “Kıssai Alman-Şolpan” (1896), “Kıssai Sal-Sal” (1879), “Kıssai Alpamış” (1906), “Kıssai Bozoğlan Ehmedbek ve Yusufbek” (1889), “Kıssai Melik Hesen” (1883), “Kıssai Şah Moran” (1881), “Kıssai Hatem Tay” (1891), “Kıssai Kasım Jumart” (1897), “Kıssai Şakir Şekert” (1883), “Kıssai Zeyne-Zeyüb” (1897), “Kıssai Aykinkız” (1901) 5-10 defa yayımlanmıştır ve her yayın 6000-10000 tirajla yayımlanmıştır. Aynı tirajlarla “Kıssai Kula Mergen” (1897), “Kıssai Satbik Batır” (1909), “Kıssai Saykal” (1897), “Kıssai Malik Adjar”, “Kıssai Uraz Molda”, “Kıssai Urak Menan Mamay Batır” eserleri ikişer üçer yayın olarak çıkar. Bu tür eserlere “Kıssai Dutan Kubakan Bay”, “Kıssai Kara Kıpşak Koblandı Batır”, “Kıssai Kaştasib”, “Kıssai Zil-Zil”, “Kıssai İbrahim Hatib Oğlu”, “Kıssai Semurg Koş”, “Kıssai Kambar”, “Kıssai Hikmet Nigmed” vb. eklemek mümkündür. Kazak âşık şiiri örneği olan Tastanbek kızı Sara’nın genç yiğit Birjan ile tartışması hakkındaki eser 9 defa yayımlanmıştır. Onun toplam tirajı 57.800’dür.

Kazak Türklerinin halk edebiyatı eserleri, okullar için çıkarılan okuma kitapları ve ders kitaplarında da geniş bir şekilde yayımlanır. Halk edebiyatının farklı türlerini içine alan derlemeler de göze çarpmaktadır. “Mekaleti Kırgızıya” (1879), “Jomak ve Mekalder” (1908), “Kazak Mekalderi” (1914), “Jomak” (1903), “Çolpan Ata” (1909), “Tugız Kumalak” (1906) vb.

“Kıssai” ismi ile çıkan yayınlar arasında yarı dinî, yarı mitolojik karakterdeki eserler de vardır: “Kıssai Hezret Resul”, “Kıssa-i Hezret Osman”, “Kıssai Hezret Ali”. Bu tür kitapların sayısı yirmi beşe ulaşmaktadır.

Kazak Türkçesine tercüme edilen Tatar, Arap, Fars, Özbek, Azerbaycan halk edebiyatı eserleri de yayımlanmaya başlanmıştır. 1913 yılında Tatar halk edebiyatı eserlerinden “Sak-Sok Beyiti” “Sak-Sok Halleri” adı ile Makış Kaltayev tarafından tercüme edilerek Boraderan Kerimkovlar Yayınevinde yayımlanmıştır. Aynı yayınevinde Kazak Türkçesine Tatar Türkçesinden aktarılmış “Meg’sukname” (1911), “Kıssai Merguba Hatın” (1911), “Kıssai Dandan” (1911); Rus-Japon savaşı hakkındaki “Soguş Beyiti” yayımlanmıştır. 1911 yılında M. Murabayev’in aktardığı “Kırk Vezir Kıssası”, Ayhojin Yusufbek’in aktardığı Kul Ali’nin “Kıssai Yusuf ve Züleyha”sı üç defa yayımlanmıştır. (1898, 1907, 1913).

Kazak Türkçesinde Türk boyları arasında geniş bir şekilde yayılmış “Kıssai Kaharman” 1891, 1910, 1913), “Kıssai Zölkarnay” (1911) “Kıssai Seyfilmölik” (1906, 1914), “Kıssai Pehlivan” (1879), “Kıssai Behrem” (1897, 1908, 1912), “Kıssai Anibal” (1909) vb. eserler yayımlanır. İran ve Arap halklarının folklor ve edebiyatının mahsulleri “1001 Gece” den parçalar (1883, 1911), “Hikayet İran Dostanda” (1908), “Kıssai Huja Gafran Hem Sayid Vakkas” (1876, 1880), “Hikayet Zö-Fenun” (1908, 1912), “Kıssai el-Mansur el-Hellej”, “Kıssa-i Hamrav Hosrav Patşa” (1881,1898, 1905), “Soltan Keşmir Hikayesi” vb. eserler yayımlanır.

² Kapak içinde eserin ilk kitabının ne zaman çıktığının tarihi veriliyor.

Kazak edebiyatının büyük şahsiyeti Muhtar Avezov, bu tür eserlerin Kazak Türkçesinde çok sayıda yayımlanması, onların halk arasında yayılmasını ve Kazak Türkleri arasındaki önemi hakkında şöyle demektedir: “Kazan, Ufa, Orenburg, Peterburg’ta basılan Kazak halk şiirleri ve kıssalarının halka etkisi gayet büyük oldu. Halkın okur-yazar olanları severek okudular, akınlar onları besteleyerek söylediler, öğrenciler onları yazdılar.”

Kazak öğrencilerinin Rus edebiyatı ile tanıştırılmasında da Tatar matbuatçılığının rolü büyüktür. Bilindiği gibi, Rus edebiyatı ile Tatar öğrencileri tanıştırmaya G. Tukay büyük emek vermiştir. G. Tukay’ın tercüme ettiği Tatar Türkçesinde çıkan A.S. Puşkin’in “Altın Eteç”ini, A. Sabalov Kazak Türkçesi’ne aktarmış ve bu eser 1911, 1914 yıllarında Kazan’da iki defa Kazak Türkçesinde yayımlanmıştır. Bu eser daha önce İ. Bayçurakov tarafından tercüme edilerek Kerimovlar Yayınevinde yayımlanmıştır. 1803 yılında M. Bekimov tarafından Tatar Türkçesinden Kazak Türkçesine aktarılan A.S. Puşkin’in “Kapitan Kız” adlı eseri de Kerimovlar Yayınevi tarafından yayımlanmıştır. Kazak öğrencilerin Rus edebiyatı örnekleri ile tanıştırılması için “Oku Koralı”, “Til-Koral” adlı okuma kitaplarına A.S. Puşkin, İ.A. Kırlov vb. Rus edebiyatçılarının şiirleri, şiir şeklindeki hikâyeleri de koyulmuştur. Bunun üstüne İsfendiyar Kübyeyev tarafından tercüme edilen İ.A. Kırlov’un şiir şeklindeki hikâyelerinin derlemesi “Meseldar” (1911), Kırlov ve Heminstre masallarından oluşturulan “Kırık Mesel” adlı kitapta iki defa yayımlanır.

20. yüzyıl başına kadar Kazak okullarında, Tatar öğrencileri için çıkarılan kitaplar kullanılmışsa da, 1905 yılından itibaren Kazak çocukları için özel okuma kitapları, alfabe kitapları, ders kitapları çıkarılmaya başlanmıştır. Bu gibi yayınlar arasında 1910 yılında Kazan’da ve Ufa’da çıkan “Kazak Elifbası”nı, 1911-1913 yıllarında Kazak öğrenciler için hazırlanan “Elifba Yeki Totaş Ukuv” (Ufa), Möstekıym Moldabayev’in hazırladığı “İn Jana Elifba”, Kenjeley Alimbetov’un “Kazakşa Elifba Kitabı”, M. Bakirov’un Kazak Okulları için özel olarak yazdığı okuma kitabı ve alfabesi “Sevad”, 1914 yılında yayımlanan yazım kurallarına göre çıkan ilk eser olarak “Kazakşa Döris Jazuv Kagıydeleri” vb. eserleri saymak mümkündür.

Kazak okullarında okutulmak üzere metin olarak uzun yıllar folklor yayınları kullanılmıştır. 20. Yüzyıl başında onlar için artık özel okuma kitapları, seçmeler de çıkarılmıştır. Bunların ilk örneği olarak Ebubekir Urazaliyev’in “Edebiyatı Kazakiya”nı (İlk baskısı 1903 yılında olmak üzere toplam beş defa yayımlanmıştır) göstermek mümkündür. Bu tür yayınlara Kenjeley Alimbetov’un “Ölge Yeki Namune” (1910), Esfendiyar Kubeyev’in “Ölgili Bala” (1912), Mehemmedsalih Kaşimov’un “Akıl Kitabı” (1908), Möstekıym Moldabayev’in “Kazakşa Okuv Kitabı” (1912), “Kazak Balalarına Kıyret Kitabı” (1910) vb. eklemek mümkündür. Okuma kitapları olarak çıkarılan bu seçme eserlere Kazak ve Tatar edebiyatı, folkloru ve aynı zamanda Rus ediplerinin eserlerinden de örnekler yerleştirilmiştir. Bu seçme eserlerde birçok yer, elbette Kazak edebiyatına ayrılmıştır. Biz de onlar arasında İbrahim Kunanbayev (Abay), İbrahim Altınсарın, Akmulla, Omar Karaşov, Ekrem Galimov’un eserlerini görmekteyiz. Bilindiği gibi, Akmulla ve Ekrem Galimov Kazak ve Tatar Türklerinin ortak ediplerindedir.

Kazak çocuklarına Rusçayı öğretmek için Tatar âlimi Ş. Rehmetsullin ile Kazak eğitimcisi K. Sıralı “Camouçitel Russkix Po-kirgizski i Dlya Kirgiz Po-russki” adlı eseri hazırlayarak yayımlatmışlardır. Bu eser devrime kadar dört defa yayımlanır ve Kazak okullarında okutulur. Kazak ve Tatar eğitimcilerinin de katılımıyla ilk Kazak Türkçesi-Rusça, Rusça-Kazak Türkçesi sözlükler de hazırlanmıştır.

Kazak okulları için fen bilimleri üzerine ders kitapları devrime kadar yayımlanmamış bunun yerine Tatar çocukları için çıkarılan ders kitapları kullanılmıştır.

20. yüzyıl başında, özellikle de ilk Rus devriminden sonra, Kazak Türkçesi kitap basımı Kazak yazarlarının, akınlarının eserlerinin yayımlanması yönünde gelişir. Bizim topladığımız malzemeler, 20. yüzyıl başında elliye yakın Kazak edibi ve akınının eserlerinin kitap olarak basıldığını göstermektedir. Eserleri kitap olarak çıkan bu ediplerin bazıları şunlardır: İbrahim Kunanbayev (Ölenge, 1909), Gali Karakaralinskiy (Kıssai Şahbas, 1907), Sabit Donentayev (Vaktöyek, 1915), Karabay Johanov (Karlıgaş,

1913), Beket Otetelov (Jıygan-Törgen, 1914), Makış Kaltayev (Kazak Ehvali, 2 Yayın; Bir Vakıyga, 1913; Turı Jol, 1912; Kazaknın Aynası, 1910), M. Maştak (Karlıgaş, 1911, Tumiç, 1911), Omar Karaş Oğlu (Tulpar 1914), Möhemmetjan Kaşimov (Siluv Kız, 1909), Mevlekey Yumaçıkov (Dariya Kız, 2 Yayın), Musa Ebubekirov (Jadgar Helime, 1913), Abdulla Ebuşev (Jirenşe, 1909), Ekram Galimov (Jastık Jimestari, 1912), Sadık Sabirjan, Möhemmetjan Möhsinov, Şahkerim Kodayberdiyev, Jumagıjan Arslanov, Kasım Abdulhairov, Baybatır Erjanov, Şadı Tora Jangirov, Baymogambet Besimbekov, İşangali Bayçurakov, Arstangali Berkaliyev, Nurziyan Havşabayev, Magazi Batıraliyev, Gabdulla Kazagi, Bukeyle Kazagi, Tahir Jomarbayev vb. şiir antolojiler. Kazak Türkçesinde, bazı eserlerin yazarlarının gösterilmeden basılmış olanları da vardır. “Bala Tulpar” (1911), “Kazak’din Üse Kunşan Gaması” (1907), Kazak’din Aytıskan Ölengederi” (1910, 1911), “Abay Tirması” (1916) vb. Bunlar Kazak Türklerinin akınlarının antolojileridir.

Kazak Türkçesinde kitap yayımlanmasının ortaya çıkışı Kazak Türklerinin edebiyatının gelişmesine önemli katkıda bulunmuştur. Halk edebiyatına ilgi gayet hızlı bir şekilde artmıştır. Elllerine kalem alıp yazma işine katılanlar giderek artmıştır. Tatar Türkçesinde çıkan kitapları gören Kazak öğrenciler edebiyatın değişik türleri ile de tanışmaya başlamışlardır. Bu da Kazak edebiyatında yeni türlerin ortaya çıkışını hazırlayan bir örnek olmuştur. İşte bu etki sonucu Kazak edebiyatında hikâye, öykü, drama gini yeni edebi türler ortaya çıkmıştır. Kazak edebiyatında hikâye türünün ilk örneği olarak M. Nurbayev’in “Korgendi Bala” (1916) adlı eserini, roman türünün ilk örnekleri olarak da Tahir Jomartbayev’in “Kız Koruluk” (1912), İsfendiyar Kubeyev’in “Kalım-Mal” vb. eserlerini gösterebiliriz. Kulbay Tugusov’un 1915 yılında Kazan’da basılan “Nadanlık Korbanı” Kazak edebiyatında drama türünün ilk örneği olarak kabul edilmektedir. Yeni Kazak edebiyatının doğmasına, gelişmesine Tatar matbuatçılığı, Tatar edebiyatının olumlu etkisi çoktandır bilinen bir gerçektir. Bununla ilgili olarak Kazak Sovyet bilim adamı E. İsmaylov: “Klasik Tatar edebiyatı sadece ideal-demokratik planda değil, nesir ve tiyatro gibi yeni türlerin doğuşunda da Kazak edebiyatını etkilemiştir. Kardeş halkların edebiyatları arasındaki ilişkiler araştırıldığında, biz ilk olarak ilerici, demokratik eğilimlere dikkat ederiz. G. Tukay, G. Kolehmetov, G. Kamal, G. İbrahimov, M. Gafuri vb. ediplerin devrimci-demokratik eserlerinin olumlu rolünü, onların başka nesil Kazak ediplerine olumlu tesirini vurgulayıp geçiyoruz.” demiştir. E. İsmaylov. (E. İsmaylov. Kazasko-Tatarskie Literaturnie Svyazi-Kazak-Tatar Edebi İlişkileri. K-ta: Puti Razvitiya Sovetskoy Mnogonatsionalnoy Literaturı” (Çok Halklı Sovyet Edebiyatının Gelişme Yolu. M., 1967, 289 s.) Saken Seyfullin, Sabit Mukanov gibi edipler ve âlimler yazılı Tatar edebiyatının Kazak edebiyatına bu olumlu tesirini teşekkür sözleriyle anmışlardır.

Tatar eğitimcileri ve yazarları Kazak edebiyatının gelişimi ve kitap yayımlanmasının gidişatıyla derin bir şekilde ilgilenmişler ve bu işe kendileri de aktif bir şekilde katılmışlardır. G. Tukay, G. İbrahimov, F. Emirhan, Ş. Kamal, M. Gafuri gibi edipler, Kazak edebiyatının ve folklorunun propogandasının yapılmasına büyük katkı sağlamışlar, Kazak Türklerinin zengin folklorunu hayranlık duyarak araştırmışlardır. Kazak bozkırlarında öğretmen olarak çalışan Tatar aydınları ve öğrencileri, Kazak folklorunu derleyerek, kaydetme, tanıtmaya ve yayımlatma işleri ile meşgul olmuşlardır. Mesela Omsk bölgesinde uzun yıllar Kazaklar arasında yaşayan Hemidulla Seyidvakkasov, kendisinin derlediği Kazak folkloru malzemelerini 1915 yılında “Halık Monı Kazak Tilinde” adı ile küçük bir kitap olarak yayımlatmıştır. Z. Kerimov Kazak yazarı M. Kaltayev ile birlikte “Kazakşa Ayna” (1913), Mikmöhmed Höseynov “Kitaphane-i Jurnalı Yahud Şigirler Mejmuası” (1910), Möhemmed Bikmetov “Kazak Ölengederi” (1908) adı ile Kazak Türkleri arasından derlenen folklor malzemelerini yayımlatmıştır.

Tatar aydınları, Kazak folklorunu derleme, kaydetme, bastırmakla yetinmemişler, bu zengin folklor eserleri ile Tatar öğrencilerini de tanıştırmaya işine koyuluyorlar. Onları Tatar öğrencilerine ulaştırma konusunu da düşünmüşlerdir. Böyle tercüme arasında Gıylman Sattarov’un hazırlayıp çıkardığı “Kazak Şigirleri” (1909), Makış Kaltabayev’in Tatar Türkçesine aktardığı “Kazak Exvalinnen” (1907), Zarif Aksaki’nin Tatar yazarı Fatih Halidi tarafından aktararak yayımlatılan “Bılbıl Koş” (1910,1911) eserlerini saymak mümkündür.

İşte bunlar Kazak ve Tatar edebiyatlarının aralarındaki sıkı ilişkiyi, birbirlerine yardım ederek gelişmelerini gösteren güzel örneklerdir.

Devrime kadar Kazak Türkçesinde kitap yayımlama işi sadece folklor ve edebiyat eserleri çıkarılması ile sınırlı kalmamıştır. Kazak Türkçesi kitaplar arasında bazen veterinerlik, tıp, teknik ile ilgili eserler de görülmeye başlanır. Lekeli tifüs, veba hastalığı, ishalden korunma ile ilgili dokuz kitap çıkmıştır. Köy işleri makineleri, dikiş makinesi kullanma kılavuzları da yayımlanmıştır.

Kazak Türkçesinde kitapların yayımlanması, halkın hafızasını canlandırmış, eğitimini geliştirmiş ve bununla birlikte geçmişi ve halihazırdaki durumunu düşünmeye ve araştırmaya sevk etmiştir. Bunun sonucunda tarihe olan ilgi de artmaya başlamış ve tarih üzerine ilk kitaplar çıkmaya başlamıştır. Osman Ali Sadıkov'un "Kırgız Tevarihî" (Kazan 1907), Yakub Aymanov'un "Tarihi Kırgız Şadnamesi" (1914), Şahkerim Kudayberdi'nin "Saman Tarihi, Dastan" (Semipalatinsk 1911), Osman Abızgildin'in "Mohtasar Tarih Kırgızıya" (Orenburg 1913), yazarı belli olmayan "Törük, Kırgız-Kazak Hem Hannar Şadnamesi" (Orenburg 1913), Rusya ve Kırgız-Kazakların tarihi ile ilgili olarak K. Hodjyev, A. Kaşimov, S. Jantur'ın eserleri basılmıştır. Bu hizmetler halkın kendi tarihi ile ilgilenmeye başladığını gösterir. Milli sınırlandırmalar, yer yer geçmişi övmelerine rağmen, bu eserler Kazak tarih ilminin ayağa kalktığını gösteren eserler olarak kabul edilmektedir.

Kazak Türkçesi ile çıkan kitaplar sadece dünyevî, demokratik eserlerden oluşmamaktadır. "Kıssalar" adı altında çıkan yayınlar arasında dinî, mitolojik içerikli eserlerin de olduğunu biraz önce zikretmiştik. Bunlardan başka, doğrudan doğruya dinî içerikli, İslam dini, onun âdetleri ve din ehilleri hakkındaki yayımlar da var. Bu gibi yayınların sayısı 11, toplam tirajı ise 40.000'dir. Bunlara, türlü hadisleri, din hakkındaki bahisleri içine alan 18 yayını da eklemek gerek. Kur'an'ı okumak için basılan iki Arap alfabesi kitabını ve İslam hukukunu içine alan iki yayını da dini kitaplar olarak kabul edersek (tamamı 12.000 tane) dinî kitaplar bu şekildedir. Bunlardan başka, kişilere ithaf edilmiş daha 12 yayın mersiye vardır ve onların toplam tirajı 43925'tir. İşte bu dinî, yarı dinî eserlere yukarıda bahsedilen 25 kıssayı da eklersek –dinî, dinî-ahlâkî, öğüt, hukuk üzerine bütün yayınların sayısı 75'e ulaşmaktadır. Bunların toplam tirajı da 264.425 olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğer Kazak Türkçesi ile yayımlanmış, bütün kitapların 509 kitap ve onun toplam tirajının 2,5 milyona yakın olduğunu düşünürsek, Kazak Türkçesi yayınların büyük bir çoğunluğunun dünyevî eserler olduğunu görürüz. Buradan yola çıkarak Kazak Türkçesindeki kitapların halk eğitiminde tuttuğu yeri göz önüne getirmek zor değildir.

Dünyevî içerikli eserlerin hepsinin dinî etkiden uzak olduğunu söylemek doğru olmayacağı gibi, dinî içerikli diye bahsedilen yayınların da tümüne tam anlamıyla dinî içerikli diye bakmak da doğru olmaz. Bunun üstüne yarı dinî ve mitolojik özellikteki, şekli ile efsaneleri hatırlatan şiir şeklinde yazılmış birçok kıssayı da biz folklor eserlerine daha yakın olarak görüyoruz. Buradan yola çıkarak, daha önce bahsedilen 25 kıssa yayını biz aşağıdaki tabloda folklor eserleri arasına sokuyoruz.

Kazak Türkçesinde çıkan kitapların içeriklerine göre tasnifi:

Tablo 6

Kitapların Konularına Göre Grubu	Baskı Sayısı	Tirajı Açıklanmayanların Sayısı	Tirajı Açıklananların Toplam tirajı
Folklor, Edebiyat	386	19	1 821 000
Ders Kitabı, Sözlük ve Okuma Kitapları	45	6	139 980
Devlet ve Hukuk	2	1	1 000
Tarih	10	2	29 300
Tıp, Veterinerlik	11	1	34 200
Teknik	4	1	11 000
Mersiyeler	12	-	43 825
Dinî-Ahlâkî Eserler	38	3	111 800
Kılavuz-Ansiklopedi	1	-	2 000
	509	33	2 201 105

Eğer tirajı açıklanmayan 33 yayının da tirajını eklersek yaklaşık olarak devrime kadar Kazak Türkçesinde 2,5 milyon tirajla 509 kitabın basıldığını söyleyebiliriz. Bu sayılar Kazak Türkçesinde yayımlanan kitapların, Tatar Türkçesindekilerden hariç, Türk halkları arasında iyi bir yer tuttuğunu, onlar ile sadece Azerbaycan yayınlarının yarışabildiğini göstermektedir. Biraz önce bahsettiğimiz gibi, Kazak Türkçesinde yayınların en büyük bölümünü folklor, edebiyat eserleri oluşturmaktadır. Bu yayınları hatırladığımızda tekrar şunu söylemek gerekir ki onlar doğrudan doğruya sadece edebiyat eserleri olarak değil, daha geniş bir planda da ele alınmalıdırlar. Akınların şiirlerinde, Kazak ediplerinin birçok eserinde halkın ağır hayatı, millî-koloni olarak ezilişi, ona karşı protesto epeyce geniş yer tutmaktadır. Bu taraftan Bizim edebiyat eserleri olarak ele aldığımız eserlerin bir bölümü içerikleri sebebiyle politik edebiyat içerisine alınıyorlar.

Şu da dikkate değerdir ki 19. yüzyılda, folklor eserlerinin basıldığı dönemde, Kazak Türkçesinde kitap yayımlanmasına pek engel çıkarılmamıştır; ancak bu dönemden itibaren gözetim altına alınmışlardır. Kazak Türkçesinde çıkan yayınlar arasında sansür sebebiyle yakılan ilk kitap, 1880 yılında Ş. Hüseyinov'un bastırıldığı "Vasiyetname"dir. Sebebi ise eserde Kazak topraklarının talan edilmesine ve padişah memurlarının rüşvetçiliğine karşı tepkinin ortaya konulmasıdır. Bu yıllardan başlayarak Çarın sansür görevlisi V. D. Smirnov Kazak Türkçesi olarak gelen birçok elyazmanın yayımlanmasına izin vermiyor. Millî, sosyal baskıya karşı olan eserler basılamıyor. İlk Rus Devrimi yıllarında, yazarların sansürle karşılaşmadığı dönemde, devrimci içerikli eserler daha çok yayımlanmaya başlıyorlar; ancak yerlerini koruyan bazı sansürcüler, bu tür eserlere karşı engeller çıkarmaya devam ediyorlar. İlk Rus devrimi başarısız olduğunda ortaya çıkan bir eseri hatırlayalım. O, Yusuf Kufayev'in yazdığı "Titiklikte Küp Jasagandiktin Bir Tamaşadır" diye isimlendiriliyor. Onu, Tatar yazarı G. Kamal'in kendisi yayımlatıyor. Bu kitabı suçlayarak padişahın sansür görevlisi şöyle yazmaktadır: "*Yazar kendi eserinde "memurlar Kazak halkını kurt gibi talan ediyorlar, yerel lider türeler halkı yılan gibi sokuyorlar. Başka Kazak topraklarında direkler dikip, sınırlar çizip halkın yerini çekip ellerinden aldılar... Bizim şikâyetlerimize padişah kulak da asmıyor... Kazak halkı işte böyle dayak yiyip, silah altında köle olarak yaşıyor.*" Eserin yazarını ve basanını mahkemeye çıkarılması emremektedir.

1908 yılında, F. Şeref Yayınevinde, Kazak Türkçesinde "Feryadlar" adlı şiir derlemesi çıkmıştır. Sansür görevlisi bu kitapta "İmparator âlicenaplarına suçlamalar var.", "Hatta halkı isyana teşvik eden sözler de var." diyerek baskı yok edilmiş, kitabı bastığı için G. Şeref'in Yayınevini kapatılmış, onu ve eserin yazarını mahkemeye vermiştir.

1905 yılından sonra Kazak Türkçesinde kitap basım işinin hızlı gelişmesi ve buna bağlı olarak sosyal ve millî baskıya tepkinin güçlenmesini padişahın memurları, misyonerler, sansür komitesi çok iyi sezmiştir. Bunun hakkında Kazan sansür komitesi başkanı Pigenin, 25 Şubat 1912'de başkente, basım işleri merkez idaresine şöyle bir ihbarda bulunur: "Müslüman kitaplarının yeni dalları- Kırgız edebiyatı hiç beklenmedik şekilde gayet çabuk gelişti. 1909 yılında sansür komitesine sadece 16, 1910 yılında 25 kitap girmişse de 1911 yılında onun sayısı 80'e ulaşmıştır. Kırgız Türkçesinde kitap yayımlama işinin bu şekilde çabuk gelişmesinin sebebi Kırgız halkının uyanması, Türk halkları arasında kendilerini ayrı halk olarak tanımaya başlaması olarak gösterilmiştir.", diyerek ortaya çıkmış ve gelecekte Kazak Türkçesindeki kitaplar üzerindeki denetlemeyi güçlendirmek için daha sert önlemler alınmasını talep etmiştir.

İlk Rus devrimi başarısız olunca, daha önce sansür izni ile çıkan kitaplara kontrol başlıyor. Kazan, Orenburg jandarma yönetimlerinde daha önce çıkan Kazak kitaplarını inceliyorlar, hatta sansür izni ile çıkmasına bakmaksızın birçok kitabı suçlayıp, onları toplayıp yok emişlerdir. Orenburg jandarma idaresinin bu listeye koyduğu bazı yayınlara göz atalım:

1. "Jas Gumirim", A. Andibayev'in şiirler seçmesi. Kazan 1907.
2. "Dönyadan Şikayat", Hairli Jıyıntığı. Kazan 1912.
3. "İsel Yurtım", G. Galimjanov şiirleri. Kazan 1912.
4. "Edebiyat Ürneği", Albançıklar eseri. Kazan 1910.

5. “Kazak Şekirtlerine Hidayat. Mejitovun Öğrencilerine Başvurması”, Kazan 1910.
6. “Karlıgaş”, Muştak şiirleri. Kazan 1912.
7. “Gıybaret”, Mamatov şiirleri. Kazan 1912.
8. “Okun”, Birgaliyev şiirleri. Kazan 1912 vb.

Kazak Türkçesinde yayımlanan kitapları, Kazan, Türkistan jandarma idareleri de misyonerler de gözlemlemeye başlamıştır ve onların işgüzarlıkları sonucu Kazak Türkçesinde birçok kitap yasaklanmaya başlanmıştır. Bunlara Segdibayev’in “Aslıktan Zarlarım” (Orenburg ,1912), Seyidvakkas Seyfullinin “Ötken Kender” (Kazan, 1914), Mõhemmed Sadık Engıı oğlunun “Hezmetkar” (Kazan, 1914), Arganbay İshakinin “Uyan, Kazak!” (Kazan, 1914), Erjan Baybatırın “Tõrme” (Orenburg, 1915) ve başka şiir kitaplarını göstermek mümkündür.

Bu seçme eserlere giren şiirlerde halkın kötü haline, ezilmesine tepkiler dile getirilmiş; çarın memurlarının, halkı talan etmesi gösterilmiş; güçlü olmak için, bağımsızlık için mücadeleye çağırma, kışkırtmalar var, diyerek millî, sosyal baskıya karşı yazılan bu eserleri jandarma memurları, misyonerler, sansür görevlileri Panislamist, Pantürkist eserler, olarak göstermeye çalışmışlardır. Diğer taraftan Orenburg jandarma idaresi 19 Eylül 1911 tarihinde İçişleri Bakanlığı’na “Uyan Kazak!” eseri hakkında yaptığı ihbar çok ağırdır. Sözde bu eserlerde “Kendi içerikleriyle Panislamizm ideallerini ortaya koyuyor, Rus devletinin Kırgızlar arasında yürüttüğü politikaya karşı yönlendirilen, “Jomaklar” adlı bölümünde Kutsal İmparator âlicenaplarına kötü sözler söyleniyor.” denilmiştir.

Bu eserin yazarı hakkında mahkeme işlerini yürüten Saratov mahkeme meclisi, Orenburg valisinin bu iftiralарının hiç birisini de bulamamıştır ve kitaba yapılan suçlamaları ispat edememiştir. Bundan sonra bu iş için dinî işler savcısına başvururlar. Savcı ise önce Tatar kitapları sansür görevlisi olan V.D. Smirnov’a yani “uzman”a gönderir. Doğu halkları kültürüne karşı ömür boyunca mücadele eden kararhçu³ “Uyan Kazak!” eserini, elbette suçlar ve bu suçlamaları dinî işler yeniden Saratov mahkeme meclisine göndererek, kitaba el koydurur.

Sosyal ve millî baskılara karşı yazılan Kazak kitaplarını sadece resmi sansür değil, işte bu jandarma idareleri, hatta dinî işler da gözlemekte ve takip etmektedir. Kazak Türkçesinde devrime kadar çıkan kitapların içeriğini araştırdığımızda, bu dönemdeki ortamını gözönüne almadan, sadece sansürden geçen kitaplardan yola çıkarak konuşursak, bu, Kazak Türklerinin kitaplarının içeriğini ve yönelişini tam olarak yansıtmaz. Gördüklerimize göre, Kazak edebiyatı ilgili olarak çıkan birçok kitap sadece halkın edebî zevkini yansıtmamış; ancak onun sosyal uyanışına da yardım etmiştir. Bir taraftan politik, propaganda edebiyatı rolünü de üstlenmiştir.

Kazak ve Tatar Türklerinin ileri görüşlü insanları Rus kültürüne, edebiyatına her zaman başvurmuşlar, onu örnek almışlar, o kültürün zenginliğini halka ulaştırmak için çalışmışlardır. Şunu da söylemek gerekir ki, millî ve sosyal baskılara protestoyu içeren eserlerde halkı bağımsızlığa ulaştırma yollarını farklı yazarlar farklı şekillerde tasvir etmişlerdir. Bazıları bağımsızlığa ulaşmak için halkı aydınlatmaya, okutmaya, bilgi sahibi olmaya çağırılmışlardır. Bazıları Kazak Türklerinin geçmişini hatırlatarak, onun hanlarını övme yoluna başvurmuşlar; başka yazarlar ise Çar memurlarının yanlışlarını tenkit etmişler ve Çarı eleştirmişlerdir. İşte bu gibi eserleri çar memurları, Hıristiyan kiliselerine, Rus halkına karşı yazılan Panislamist, Pantürkist eserler olarak göstermeye çalışmışlar, Rus halkının millî ve dinî hisleriyle oynamışlardır. Bunun, kara ruhçular tarafından ezilen halkları suçlamak amacıyla düşünülerek ortaya konmuş ve geniş bir şekilde yayılmış hadiseler olduğunu unutmamak gerek.

Kazak Türkçesinde kitapların konusu hakkında bilgi sahibi olmak, devrime kadar içtimaî fikrin gelişmesini tasavvur etmemize imkân veriyor. Devrime kadar Kazak halkının içtimaî fikrin gelişmesi ve halkın edebî zevki hakkında söz söylenildiğinde, sadece Kazak Türkçesinde yayımlanan kitaplar ile bunu sınırlamak tek tarafılık olurdu. Bilindiği gibi, Kazak Türklerinin okur yazar kesimi Tatar Türklerinin eserleriyle de tanışmıştır. Rus edebiyatı ve Avrupa halkları edebiyatıyla Tatar Türkçesinde çıkan kitaplar

³ (A. N.) Eski Rusya’da çar ve ortadoksluğa düşkün olanlar grubu.

aracılığıyla da tanışmışlardır. Tatar demokratik yayını, Tatar Türkçesinde çıkan sosyal- demokratik broşürler ve bildiriler, ilk Tatar bolşevik gazetesi “Ural”, Kazak halkının siyasî düşüncesinin gelişmesine, gelecekteki Rus sosyal-demokratik fikri ile tanışmasına büyük katkıda bulunmuştur.

Kazak Türklerinin edebiyatı, kültürünün gelişmesine fayda sağladığı gibi Tatar matbuatçılığı ile birlikte Kazak gençlerinin Tatar kültürü ve edebiyatı ile medreselerde yakından tanışmasında da etkili olmuştur. İşte bu medreselerde, özellikle de Ufa’daki “Galiya”, Orenburg’taki “Hüseyiniye”, Kazandaki “Möhemmediye” medreselerinde okuyan gençlerden Kazak Türklerinin büyük edipleri, âlimleri, aydınlar yetişmiştir.

Padişah otokrasisi Kazak Türklerinin yayınları, edebiyatı ve kültürüne karşı mücadelesi bahsedilenlerle sınırlı değildir. Kazak halkını tembellekte, karanlıkta tutmak, çar otokrasisini doğru kabul edip bu şekilde eğitmek için Çarlık başka yollar da kullanmıştır. O yolların birisi, Kazaklar için kitap yayınlamak da olmuştur. Hazineden bu gibi kitaplar, 1866 yılında çıkarılmaya başlanmıştır. O yıl aynı anda iki kitap “Pervonaçalniye Svedeniya o Provaslovnoy Vere” (Provoslav İnaniş Hakkında İlk Bilgiler) ve “Jitiye i Stradabiya Svyatogo Velikomuçenika Evstafiya Plakidi” (Kutsal Çilekeş Estafiy Plakidanın Hayatı ve Çalışmaları) çıkmıştır.

Hıristiyan misyonerlerin ideologu N. İ. İlminskiy’nin başlattığı bu iş 1917 yılına kadar devam etmiştir. Bu süre içerisinde misyonerler 72 kitap bastırmışlardır. Bu kitapların içeriği ne idi acaba? Kazak halkının eğitimine ne verebilmişlerdir, sorusu ortaya çıkıyor. Bunun için onların içeriği ile değinmeden geçmek doğru olmaz.

Bu yayınların yirmisi “Tuzemny Şkola”lar (Yerli Okullar) için çıkarılan Rus dili üzerine “Bukvar”lar (Hece Kitapları), okuma kitaplarıdır. Adı dünyevî eserler gibi olsa da, içeriği “Kratkaya Svyaşennaya İstoriya i Sokraşenniy Katehizis, S Perevodami i Molitvami” (Tercüme ve Dualarla Kısa Kutsal Tarih ve Kısa Katehizis)’den oluşur. İşte bunları okumak için kitabın iki sayfasında alfabe verilmiştir. Rusçayı öğrenmek için çıkarılan okuma kitaplarının içeriği tamamen Hıristiyan kilisesinin tarihi, Hıristiyan azizlerinin hayatlarının tasvir edilmesinden ibarettir. Misyonerler tarafından çıkarılan Kazak Türkçesindeki kitapların sadece 10 tanesi dünyevîdir. İşte bu azizler, kiliseler tarihi üzerine yazılan eserleri okumak için çıkarılan Rusça-Kazak Türkçesi sözlük (Beş baskı), trahoma ve vebadan korunma üzerine üç broşür, “Rusya Tarihi” (Temelde kilise tarihi) ve A. A. Voskresenskiy adına basılan A. S. Puşkin’in “Balık ve Balıkçı Turında Ekiyet”i bu kitaplardır. 72 yayının 42’si “Noviy zavet (Yeni Öğüt), “Evangelija”, “Simbol Veri” (İnancın Sembölü), “Çudesa İususa Hrista” , “Pritçi İususa Hrista” Hıristiyan azizlerinin hayatları, onların yaptıkları ile ilgilidir.

“İnorodetsler” (Yabancılar) arasında Hıristiyanlığı yayma, Hıristiyanlığı kabul edenleri koruma, Çar’a ve kiliseye bağlı bir şekilde eğitmek için İlminskiy tarafından düzenlenen bu kitap basma işi için padişah, dinî işler, halk eğitimi bakanlığı, misyonerler ve kara ruhçular paraya acımamışlardır. Bu bol maddi yardımdan da faydalanan İlminskiy’nin insiyatifi ile Kazak provoslav Hıristiyanlar derneği karşısında “Kutsal Guriy” kulübü kurulmuştur ve orada Hıristiyan dini eserlerinin “İnorodetsler” (yabancılar) diline tercüme edilmesi komisyonu çalışmaya başlamıştır. Onun İlminskiy tarafından hazırlanan nizamnamesinde: “Vaftiz edilen yabancıları Hıristiyanlık konusunda sağlamlaştırmak, yabancılar için okullar açıp, onların dillerinde kitaplar bastırıp onları Hıristiyanlık dinine göre yetiştirmek.” ve “Müslümanlar ve Mecusiler arasında Hıristiyanlık dinini yaymak.” diye yazılıyor. Bunun amacı işte budur.

İç Rusya’daki inorodets halkları Hıristiyanlaştırma, güçlü bir vaftiz etmeyle devam etmişse de, Rusya’daki henüz ele geçirilmiş yerlerde çarlık başka yollar kullanmaya mecbur kalmıştır. Henüz hâkimiyetin güçlenmediği yerlerde yaşayan halkları Hıristiyanlaştırmak için Çarlık, misyoner okullar da açmamıştır. Yerli halklar için açılan Rus-Yerli okulları İlminskiy okulunda yetişen misyonerler için birleştirilmiş ve bu okullarda daha önce bahsedilen Hıristiyan dinî kitaplarına göre yetiştirme hıristiyanlaştırma politikası öne sürülmüştür. Halkları Hıristiyanlaştırmak için İlminskiy yeni şartlarda yeni silahlar kullanmıştır. Bunu kendisi şu sözleriyle ifade etmiştir: “Benim amacım inorodetsler için

çıkarılan kitaplarla, inorodetslerin dilinde ibadet ettirme ve kiliselerde Hristiyanlık dininin propogandasını yapmaktır” (N.İ. İlminskiy. O Sisteme Prosveşeniye İnorodsev i Kazanskoy Tsentralnoy Kreşeno-Tatarskoy Şkole. Kazan’ 1913). Rus kültürü, Rus bilimi, Rus edebiyatının inorodetsler üzerinde etkili olmaması için bütün gücü ile mücadele eden İlminskiy ve onun öğrencilerinin Kazak Türkçesi bir tane bile aritmetik, coğrafya gibi kitaplar bastırmaması şundan kaynaklanmaktadır: O her zaman “Rus dilini bilmeyen, Rus bilimini almayan fanatik bizim için Rusça bilim alan inorodetslerden daha iyidir.” diyerek dinî işler ve başkentten fikirlerini de ortaya koymuştur. (N. İ. İlminskiy. Pisma Hikolaya İvanoviça İlminskogo k Ober-Prokuroru Svyateyşego Dinî işlere Konstantinu Petroviçu Pobedonostsevu. Kazan’ 1897.)

“İnorodetsler” için çıkarılan kitapların Arap harfleriyle yayımlanmasını İlminskiy Panislamizm olarak kabul eder. Bu harfler ile okuyup yazan halklar için kitapları sadece Rus harfleriyle bastırır. Bu alfabe temelinde hazırlanan alfabenin, o halkların dilleri için hazırlanmaması ile ilgili olarak daha önce Rus âlimleri çok yazdılar, onları burada yazıp tekrarlamıyoruz. Rus alfabesi ile Rusça yazılan kaynakları okumaya yardım etmemesi için, misyonerlerin hazırladığı alfabe kasıtlı olarak sorunlu bir şekilde hazırlanmıştır.

Öncü Rus kültürü, büyük Rus edebiyatının düşmanı olan İlminskiy Rus edebiyatının başka halkların diline tercüme edilmesine boş yere karşı gelmemiştir. “Rusyanın üstünü Müslüman kara bulutları kaplamaya başladı. Bu Asya’dan gelen sürü değil, Rus üniversitelerinde, liselerinde, harp akademilerinde okuyan, Rus baskısında eğitilen medeni sürüler” diyerek çan çalıp durmuştur. (K. V. Harlampoviç. P.P. Maslovskiy i Ego Perepiska s N. İ. İlminskiy-P.P. Maslovski ve Onun N. İ. İlminskiy İle Yazışmaları’. Kazan 1907.)

“İnorodetsler” dillerinde kitap yayımlanmasına, bir taraftan ülkede devam eden devrimci hareketten Rus olmayan halkları uzak tutma, onları sağlam bir şekilde Hristiyanlaştırılması ve çarlık rejimine bağlılığın sağlanması çalışmalarına rağmen Müslüman halklar üzerinde Tatar Türkçesindeki kitaplarının etkisine karşı fazla bir şey yapılamamıştır. Kazak Türkçesinde çıkan kitapların içeriği ile misyonerlerin çıkardığı kitapların içeriğinin karşılaştırılması bunu açıkça göstermektedir. Misyonerlerin çıkardığı kitaplar arasında birkaç sözlük, farklı bulaşıcı hastalıklardan korunma ile ilgili birkaç broşür hesaba katılmazsa bu kitapların Kazak Türklerine nasıl bir eğitim getirdiği açıkça görülüyor.

N. İ. İlminskiy’nin çalışmaları değerlendirildiğinde, bazı yazarlar açıkça tek taraflı sözler söylemişlerdir. İlminskiy’in çalışmaları iki dönemden oluşmaktadır. 19. yüzyılın altmışlı yıllarına kadar olan çalışmalarını biz temelde olumlu değerlendiriyoruz. Çünkü bu yıllarda bilimsel çalışmalar yapmıştır. Türk dilleri üzerine kıymetli eserler yazmış, doğu halklarının edebiyatlarının farklı örneklerini yayımlatarak Türkoloji çalışmalarına hizmet etmiştir. Fakat bir müddet sonra İlminskiy bilimsel çalışmalarını bırakarak misyonerlik çalışmalarına başlamıştır. Kendisinin bütün bilimini, bütün varlığını bütün gücüyle kiliseye hizmet etmeye adanmış, onun güçlü bir işçisine dönüşmüştür. İlminskiy’nin bu dönemdeki çalışmalarından ilerici anlar aramak politik körlük olurdu.

19. yüzyılın seksenli yıllarından başlayarak İlminskiy, K.P. Pobedonostsev’in yakın dostu, hatta ilham kaynağına dönüşmüştür. Pobedonostsev’in ezilen halklara karşı yürüttüğü politika, İlminskiy’nin yönlendirmelerinin, tavsiyelerinin âdeta birer yansımasıdır. Bunun ilgili olarak onun sadece Pobedonostsev’e yazdığı mektuplarını hatırlamak yeterlidir. Şimdi misyonerlik işleri ile ilgili yazılarına bakarsak, çarlığın ve Çar kilisesinin Rus olmayan halklara karşı yürüttüğü politikasında N. İ. İlminskiy’nin nasıl bir rol oynadığını görürsünüz. İşte bu belgelerin birisini burada gösterelim. 1 Eylül 1871’de Omsk şehrinde hazine isteğiyle çıkan “Akmolinskiye Oblastniye Vedomosti-Akmolinski Bölgesi Listesi”ne 1 Ocak 1888’den itibaren Dala genel valisinin isteği üzerine Rusça ve Kazak Türkçesinde “Kuşımta” (Ek) çıkarılmaya başlanmıştır. Bunun çıkarılmaya başlamasıyla ilgili belgede şöyle denilmektedir:

<p><u>“Dala Genel Valisi</u> <u>Çalışmanın Birinci Bölümü</u> <u>Masa No: 1</u> 8 Aralık 1887 No: 5663 “Akmolinsk Bölgesi Listesine Ek Olarak Rus ve Kırgız dillerinde ‘Mahsus Kuşımta’ çıkarılması hakkında”</p>	<p><u>İçişleri Bakanına</u> Dala bölgesinin en kalabalık halkı göçebe Kırgızlar (% 80’den fazlası). Bunun için bu bölgenin yönetilmesi birçok meselede bu halkla sıkı sıkıya bağlantılıdır. Etnografik ve kültürel-ekonomik özelliği ile ayrı bir grup teşkil eden bu halkın sosyal ve idari özelliklerini de hesaba alarak, onlar ile yöneticilik yapmak için memur ve amirlerin emir ve bildirimlerini bastırmak için Genel Valilik karşısındaki “Oblastniye Vedomosti-Bölge Listesi adlı gazete çıkarılıyor.</p>
--	---

“Dala eyaletinde çıkan bu yayımlar sadece Rusça yayımlanmışlardır. Bunun için de orada basılan emir ve bildirimler halka yetişmemektedir. Bana takdim edilen bölgeyi başarılı bir şekilde idare etmek için, hükümetin Kırgız bozkırlarını ilgilendiren türlü çözüm yollarını ve bildirimlerin Kırgız halkına ulaştırılmasını ben faydalı görüyorum. Bu amaçla onların tarihi, dünyaya bakışı, ruhî hayatı ve maddî hayatı ile ilgili haberleri de bastırmak için 1 Ocak 1888 tarihinde ‘Akmolinskiye Oblastniye Bedomosti’ye ek olarak Rus ve Kırgız dillerinde “Kuşımta” (Ek) çıkarmak gereklidir, diye düşündüm.”

İnfanteriye’den General Kolpakovskiy

(Leningrattaki SSSR Devlet Tarih Arşivi, Bölüm 766, Kayıt: 5, Dosya.8, s. 22)

Bu tarihten başlayarak gazetenin ekinde Rus ve Kazak dillerinde türlü genelgeler, emirler yanında, Kazak halk edebiyatı eserleri, etnografik malzemeler, tarihle ilgili eserler yayımlanmaya başlanmıştır. Türk dillerinde gazete, dergi yayımlanmasına karşı birçok yalan ortaya atan sansürcü V. D. Smirnov’un eline Arap harfleri ile basılmış “Pribavleniye”in (Ek) 1889 yılında çıkan 33 sayısı geçmiştir. Hükümetin isteğiyle Arap harfleri ile gazete çıkarılmasına V. D. Smirnov çok sinirlenir. Üstüne gazetede büyük Macar âlimi, doğu halkları tarihi, dilleri âlimi G. Vamberynin makalesi de yayımlanmıştır. Bu durum bu şövenist için açık havada yıldırım çarpması gibi hissedilmiştir. Smirnov, gazetenin eline geçmesi ile bir gece içinde ihbarnâme yazıp (18 Ekim 1889) onu kendi eli ile Matbuat İşleri Merkez İdaresine vermiştir. İşte bu ihbarnâmeden birkaç satır verelim:

1. *Şimdi Rusların resmî gazetesinde Kırgızlara, siz Türk halksınız diyerek bunu onların akıllarına düşürmek nereden geldi? Onların kendi devletleri, kendi hanları olmuştur demenin kime gereği var? Belki onların, biz de Ruslar gibi insanlarız diye düşünmeleri içindir?*

2. *Üstüne hangi dilden? Almancadan mı acaba, bunu nasıl anlamak lazım? Eğer “Akmolinskie Oblastnie Vedomosti”nin yayın kurulu başka bir şey bulamamışsa niçin Rusça kaynaklara müracaat etmemiştir. Genel olarak bu konuda yazmanın gereği var mı?*

3. *Alman kaynaklarından kimin seçildiği de şaşırtıcı! Vamberiy âlim değil ki şarlatan, onun bu konu üzerine saçmalıkları bizim bilimsel tenkidimizle çoktan çürütülmedi mi?*

Eğer yayın kurulu kendisinin boş yere çıkarmadığı “Kuşımtalar”ına malzeme bulamıyorsa ya da siyaseti doğru anlamıyorsa, hiçbir faydası olmayan şeyleri yayınlama yoluna gitmişse, yabancılar için yabancı ülke şarlatanlarının, Rusya’yı satanların eserlerinin sokulması yoluna girilmişse, o zaman “Akmolinskiye Oblastniye Vedomosti” (Akmola Bölge Haberleri) gazetesinin resmî olmayan bu ekinin hazine için de bir safra olduğunu hatırlamak gerekti. En iyisi, onu yayınlamayı durdurmaktır. Vamberiy’nin eserlerine bizde yer olmamalı, ama şimdi bunun gibi hükümet yayımlarında onun eserlerinin yayınlaması konusunda söz edilmesi bile mümkün değil. “(Leningrat SSSR Devlet Tarih Arşivi, Bölüm: 777, Kayıt: 4, Dosya:8, ss:97-98.) Şurası ilginçtir ki kendisini Türkolog olarak gören Smirnov, Macaristan’ın ünlü Şarkiyatçısı Vamberiy’i Alman âlimi yapıyor.)

Bu satırları açıklamanın bir gereği var mı?

Gördüğümüz gibi gazeteye eki çıkararak padişahın yetkili adamı, Dala bölgesi valisidir. Gazete ve onun “Kuşımta”sı bu kişinin gözetimi ve kontrolü altında, tamamıyla onun sorumluluğu altında yayımlanmıştır. İçişleri bakanlığında Matbuat İşleri Merkez İdaresi’nde Smirnov’un ihbarını kabul edip işlem yapmamışlardır. Çar atadığı valiye karşı gelmiştir.

Kendi ihbarının bu şekilde yok sayıldığını gören V. D. Smirnov ideologu N. İ. İlminskiy’e bu durum hakkında mektup yazar. Gazetenin “Kuşımtası”nın yayımlanmasının yasaklanmasını istemiştir. Mektup gelince N. İ. İlminskiy, savcı K. P. Pobedonostsev’e Smirnov’un isteklerini iletip, bunun üzerinde durmuştur. “Gazetenin resmî olmayan ekini kapatmak lazım... Kırgız gazetesinde uzun zamandan beri Rus ve Kırgız dillerinde Vamberiy’in Türk boyları tarihi ile ilgili yalanları küçük parçalara bölünerek birbiri arkasına yayımlanmaktadır. Bunu bilmenin Kırgızlar için ne gereği, ne ilgi çekiciliği var? Liselerde, harp okullarında okuyan Kırgızların bu gibi şeyleri okuyarak türlü tarihî hayallere kapılmaları mümkündür... Bu tür şeylerin yayımlanması Kırgızlar ve bunun gibi başka halklar için uygun değildir, sadece zararlıdır.” İlminskiy’nin “Kırgızlar için zararlı dediğini; çarlık için tehlikeli dediklerini ezilen halkların millî ve sosyal hislerini uyandırmaya yardım ediyor şeklinde yorumlamak lazımdır.

İlminskiy’nin her tavsiyesini büyük bir istekle yerine getiren Pobedonostsev, bu mektubu alınca, İçişleri Bakanlığı’na başvurarak, Rus ve Tatar dillerinde “Akmolinskiye Oblastniye Vedomosti”de ek yayımlanmasını durdurmayı başarır.

Gördüğümüz gibi misyonerlerin kolu uzunmuş. Hatta onlar dinî işlerle de, Çar’ın bakanları ile de diledikleri gibi oynayabiliyorlarmış. Burada en güçlüsü N. İ. İlminskiy olmuştur. O kendi politikasını, işte bu şekilde yürütmüştür. Bazıları, “eğitimci” diye onu överler, onun “eğitim” ile nasıl meşgul olduğunu görmezden gelmek tuhaf hal...

İlk Rus devrimi, bu monarşist misyonerlerin “kutsal, bölünmeyen, Provoslav Rus” ideolojisini artık sadece eski metotlarla korumanın mümkün olmadığını göstermiştir. Artık devam eden devrimci hareketin gelişmesi döneminde onlar “inorodetslar”ı aydınlatmanın yeni yollarını aramışlardır. Misyonerlerin inisiyatifiyle Halk Eğitimi Bakanlığı himayesinde düzenlenen özel toplantıda Orenburg, Kazan, Ufa, Kafkas, Orta Asya (İlminskiy’nin öğrencileri) Müslümanlarının tercüme komisyonunun işini değerlendirirken: “Temelde hepsi dinî, dinî-öğüt eserlerinin basımı ile meşgul oldu.” demişlerdir. Yeni şartlarda dünyevî kitaplar da yayının gerekliliğini kabul etmeye mecbur olmuşlardır.

Bu toplantının teklifi ile Kazan eğitim muhiti himayesinde yeni tercüme komisyonu kurulmuştur. Onun idarecisi olarak da Prof. Dr. N. F. Katanov kabul edilmiştir. Bu komisyonun üyeleri tamamen misyonerlerden oluşmuştur. Bu sebeple N. F. Katanov da onların direktifleri altında çalışmaktan çıkamamıştır. Burada 1905-1917 yılları arasında Kazak Türkçesinde 17 kitap çıkmıştır. “Kak Predohronyatsya Ot Holeri” (Koleradan nasıl Korunmalı), “Russkiye Glagolnye Prstavki i Russkiye Predlogi” (Rusça Fiil Önekleri ve Rusça Önekler) (Yazarı T. R. Dursunov) adlı iki kitaptan başka Kazak Türkçesinde çıkan yayımların hepsi de ya Hıristiyan dininin propagandasıdır ya da azizleri hakkındadır.

Her iki komisyonun bastırıldığı kitapların ortalama tirajı 600-1000 arasındadır. Sadece ayrı yayınlar 2400 adettir. Misyonerlerin başta bu yayınları satarak dağıtmaları planlanmışsa da onların alıcısı olmayınca bedava dağıtılmışlardır, hatta zorla aldırılmaya çalışılmıştır. Bu yayınların sansür organına, yazarlarına, tercüme edenlere, eğitim kurumları idarelerine, misyoner okullarına gönderilmesine, kitap değiştirilmeleriyle de dağıtılmasına rağmen bu tirajın % 70-80’i depoda kalır. (Hronologičeskiy Katalog İzdanniy Pravoslavnogo Missionerskogo Obşestva Na Yazıkah Narodov Povoljskih, Sibirskih, Kafkazkih. ‘Provoslav Misyoner Okullarının Orta İdil, Sibir, Kafkaz Dillerindeki Çıkan Yayınların Kronolojik Bibliyografyası Kazan’, 1910. Burada her baskının depoda kalanlarının sayısı da gösteriliyor.) Bu olayın kendisi de misyonerlerin çıkardığı kitapların “kıymeti”, onların “popülerliği”nin ne kadar olduğunu açıkça göstermektedir.

Şunu da hatırlatalım ki Arap harfleri ile çıkan Kazak Türkçesindeki kitapların hiçbirisinin satılmama sorunu olmamıştır. Onların tirajının misyonerlerin çıkardığı kitapların tirajından, on kat daha fazla olduğunu söyleyebiliriz.

Devrime kadar Kazak Türklerinin edebiyatının gelişimini, halkın dünyadaki ilmî kazanışlarını, Rus edebiyatı ve kültürü, öncü yenilikçi fikirle tanıştırma konusunda Kazak Türkçesinde Arap harfleri ile çıkan yayınlarla Tatar Türkçesindeki yayınlar önemli rol oynamışlardır.

Kazak Türkçesinde kitap yayımlamanın araştırılması ile ilgili olarak henüz ilk adımlar atılmıştır. Kazak Türkçesinde çıkan kitapların tarihini geniş bir şekilde araştırmak sadece Kazak edebiyatı tarihi için değil, Kazak Türklerinin içtimaî fikir tarihi ve halkların dostluğunun tarihinin öğrenilmesi konusunda da büyük bir kaynak olarak duruyor.

Kitap, halk hayatının, hafızasının bir göstergesidir. Yayınlarda onun keşfi de, yanlışları, başarıları ve hayalleri de, tecrübesi ve kaygıları da yansımıştır. Millî baskı dönemlerinde hizmet ehillerinin bağımsızlığı ve şansı, eğitimi ve kültürü için canını feda eden mücadele adamları az olmamıştır. Bütün baskılara rağmen kitap sayfalarında bu mücadele az çok yansıtılmıştır. Bu durumları biz devrime kadarki Kazak Türkçesindeki kitaplarda da açıkça görüyoruz.

Aktaran: Bülent BAYRAM*

---

* Arş. Gör. Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü.